

Książka Doktorki Bielinis nie tylko jednak uzupełnia naszą wiedzę, ale także stanowi przykład pracy perfekcyjnie zaprojektowanej metodologicznie i niezwykle uczciwej oraz rzetelnej w dziedzinie zastosowanych procedur naukowego wnioskowania. Autorka prowadząc swój erudycyjny wywód, jest zawsze badaczką zdystansowaną, bazującą na danych, a jednocześnie śmiało zonglującą licznymi nowymi teoriami, takimi jak choćby konektywizm, generatywizm, czy smart education. W konsekwencji, praca ta ukazuje ugruntowany, wiarygodny i kapitalnie udokumentowany obraz znaczeń i sensów nadawanych przez młodych dorosłych procesowi uczenia się podczas zajęć akademickich, zapośredniczonemu różnorodnymi strefami cyfrowymi, takimi jak na przykład portale społecznościowe. Po raz pierwszy uzyskaliśmy zatem poważny wgląd w proces akademickiego uczenia się osadzonego w świecie Web 2.0, a także poznaliśmy konkretne wskazówki w zakresie tego, które fragmenty tej złożonej sieci technologicznej mogą stać się przestrzeniami efektywnego uczenia się studentów i studentek, a które stanowią raczej obszary edukacyjnie niefunkcjonalne. Ponadto, badania Autorki znacznie rozwijają teorię smart learning, szczególnie w zakresie nowej jej interpretacji, zakładającej, iż „inteligentne uczenie się” w swej istocie jest koncepcją kierowaną do wąskiej grupy uczących się, o specyficznych cechach poznawczych, a współczesne nauki o edukacji powinny skoncentrować się w dużym stopniu na skonstruowaniu bardziej uniwersalnej koncepcji wspomaganiania uczenia się z wykorzystaniem nowych narzędzi technologicznych.

Oprócz tego, że książka Lidii Bielinis jest bez wątpienia dziełem świetnie przygotowanym, merytorycznie bezbłędnym, a ponadto ważnym społecznie i potrzebnym nam wszystkim, została także znakomicie napisana. Autorka pisze lekko, ale jest też precyzyjna. Jej narracje są wciągające i pobudzające do przemyśleń. Książkę czyta się więc szybko, ale jej treści nie uciekają z umysłu – po jej przeczytaniu nie sposób nie myśleć o przyszłości uniwersyteckiej dydaktyki. Polecam zatem lekturę tej pozycji nie tylko wszystkim akademikom i akademikom, ale każdemu, komu bliski jest edukacyjny wymiar uniwersytetu, oraz wszystkim naukowcom i naukowczyniom szukającym inspirujących wzorców publikacyjnych.

Michał Klichowski

0000-0002-1614-926X

DOBROCHNA HILDEBRANDT-WYPYCH, ALEXANDER W. WISEMAN (RED.) (2021). *Comparative Perspectives on School Textbooks. Analyzing Shifting Discourses on Nationhood, Citizenship, Gender, and Religion*. London: Palgrave MacMillan, ss. 393

Publikacja, stanowiąca przedmiot niniejszej recenzji, traktuje o roli jednego – z kluczowego we współczesnym szkolnictwie środka dydaktycznego – podręcznika szkolnego w czterech wybranych, a zarazem fundamentalnych i wzajemnie uzupełniających się perspektywach porównawczych. Jest to między innymi

tożsamość obywatelska i próby jej (re)konstrukcji, kreowanie poczucia narodowości, kwestia złożoności płci kulturowej w poruszonym dyskursie normatywnym oraz krzyżowanie się kultury z religią i zbadanie jej roli we współczesnym świecie. Wybór tych czterech, odmiennych wymiarów jest nieprzypadkowy. Autorzy bowiem na wstępie zakładają, że to właśnie te aspekty stanowią największe znaczenie dla kształtowania założeń prowadzonej polityki edukacyjnej we wszystkich państwach na całym świecie. Skupienie się na tylu obszernych tematach jednocześnie pozwala ponadto na spostrzeżenie pewnego rodzaju niedostrzegalnych na pierwszy rzut oka wytycznych, wyznaczanych przez dominujące grupy społeczne. Jest to związane z założeniem, iż zawartość podręczników szkolnych odtwarza cele grup hegemonicznych oraz wyrażanych przez nie przekonań politycznych. Fakt ten wpływa bezpośrednio na treści przekazywane w szkole, a także formułowane programy nauczania poszczególnych przedmiotów społecznych (tj. edukacja obywatelska, historia, wiedza o społeczeństwie...). Tym samym, kreują one określony ideał obywatelski, wraz z oczekiwaną społecznie tożsamością płciową czy religijną, w zależności od państwa w którym są wykorzystywane.

Publikacja składa się z wprowadzenia, w którym w sposób uporządkowany omówiono cel i koncepcję całej pracy, a ponadto przedstawiono zawartość treściową poszczególnych tekstów wchodzących w skład recenzowanej książki. Strukturę wyznacza łącznie 13 rozdziałów, które zostały podzielone na cztery logiczne sekcje: w pierwszej z nich – *The Role of School Textbooks in Developing Nationhood* – autorzy podjęli wysiłek opisanie i określenia roli podręczników szkolnych w rozwijaniu statusu narodowego. W pierwszym, a tym samym rozpoczynającym polemikę, rozdziale Marie Carlson w tekście *“Swedish” Values and Norms in Language Courses and Social Orientation for Adult Migrants in Sweden: A Critical Analysis of Teaching Materials and Education Since the 1960s* podejmuje krytyczne rozważania nad przeobrażeniami i ewolucją szwedzkich wartości oraz norm przekazywanych w SFI (*Swedish For Immigrants*), czyli podręcznikach do nauki języka szwedzkiego, które zostały opracowane dla przybywających do kraju imigrantów. Przez cykliczny napływ uchodźców i imigrantów, do chwili obecnej toczą się ożywione dyskusje społeczne odnośnie konieczności zdefiniowania szwedzkich wartości i norm oraz tego, jak najlepiej przekazać je nowo „przybyłym” w celu zapewnienia im lepszej inkluzji społecznej. W tym kontekście autorka zbadała, jakie treści, przekazywane nie tylko w dokumentach rządowych, ale właśnie środkach dydaktycznych, ukazały czy uwydatniły się w perspektywie zmieniającej się rzeczywistości społecznej. Dzięki kompleksowo przeprowadzonej analizie, M. Carlson trafnie wyeksponowała braki i niedoskonałości w treściach przekazywanych w oferowanych podręcznikach językowych. Wnioski wynikające z pracy (m.in. fakt, iż w SFI brakuje krytycznych, zachęcających do dyskusji tekstów problematyzujących i omawiających szeroko pojęte zagadnienie dyskryminacji, jednocześnie bezkrytycznie przekazując wartości, normy i sposoby myślenia dominujące w szwedzkim społeczeństwie) stanowią niewątpliwie ważne i cenne źródło odnośnie ewolucji dyskursów związanych z płcią, kulturą oraz etniczną fragmentaryzacją współczesnej Szwecji. W drugim rozdziale, au-

torstwa Laury J. Dull, zatytułowanym *Citizenship and Nationhood in Black and White: Silences of Slavery in Textbooks*, podjęto się analizy anglojęzycznych podręczników szkolnych z sześciu krajów (Ghany, Namibii, Południowej Afryki, Australii, Anglii, Szkocji) i tego, jak przedstawiana jest w nich historia niewolnictwa oraz handlu niewolnikami na świecie. Autorka zbadła, jakie narracje podręcznikowe dominują w tych poszczególnych, wymienionych państwach. W trakcie przeprowadzonego przeglądu okazało się, że w zależności od miejsca, a tym samym związanych z tym czynnikiem odmiennych interesów grup hegemonicznych, temat niewolnictwa jest mniej lub bardziej cenzurowany i wyciszany. Mimo że na rynku wydawniczym istnieje już kilka publikacji o podobnej tematyce, w tym konkretnym przypadku należy uznać, że autorka stosownie i zgodnie z etyką naukową opisała omawiane kwestie z wyczuciem i w sposób taktowny. W końcowej części rozdziału, Laura J. Dull artykułuje ważny wniosek, iż taki stan rzeczy i brak perspektyw na zmianę owej narracji przyczynia się do utrwalania nacjonalistycznych stereotypów dotyczących obywatelstwa i narodowości. Trzeci tekst, którego autorką jest Stacie B. Berman, *Books Have Their Own Stories: LGBTQ+ History in U.S. History Textbooks, 1990-2015*, traktuje o społeczności LGBTQ+ i jej miejscu w amerykańskich podręcznikach szkolnych od historii. Autorka w sposób rzeczowy i z dużą starannością przeanalizowała problem upraszczania i stereotypizacji w opisach ważnych z perspektywy społeczności wydarzeń oraz postaci, ogólnie panującą narrację i jej ewolucję na przestrzeni lat. Najciekawszy w całym tekście jest wniosek wysnuty z przeprowadzonego badania jakościowego. Wykazano, że docelowi odbiorcy treści – uczniowie, w zależności między innymi od miejsca zamieszkania czy posiadanego poziomu wiedzy i umiejętności, niejako „dyktują” warunki oraz zakres przedstawiania ważnych wydarzeń i postaci LGBTQ+. Ostatni w tej sekcji tematycznej rozdział napisany przez Evę Zamojską, *Nation and Gender in Polish and Czech School Textbooks*, jest syntetyczną prezentacją wyników badań o charakterze porównawczym, jakie zostały przeprowadzone w dwóch krajach Europy Środkowej – Polsce oraz Czechach. Głównym celem badawczym było sprawdzenie, w jakim stopniu podręczniki szkolne i treści w nich zawarte uwzględniają przemiany współczesnego świata (tj. globalizację, zagadnienie wielokulturowości, prymat indywidualności nad interesami grupowymi, emancypację kobiet). Autorka tekstu poprzez wnikliwą i precyzyjną analizę wykazała, że problematyka opisywanego przedmiotu w obu państwach nie jest znacząco odmienna, a wręcz wykazują cechy podobieństwa. Zarówno w polskim, jak i czeskim systemie edukacyjnym przekazywana jest między innymi narracja, która jest typowo homogeniczna etnicznie, w taki też sposób zobrazowany został ogół społeczeństwa. Ponadto, płęć i powiązane z nią role społeczne przedstawiane są w typowo stereotypowy i tradycyjny sposób. Tym samym, stwierdzono, że w podręcznikach obu krajów kwestie związane z wielokulturowością, równością obywatelską, równością płci nie znajdują swojego odzwierciedlenia w przekazywanych treściach. Przeprowadzone badanie i wynikające z niego wnioski posiadają duży potencjał oświatowy, bowiem mogą służyć jako wyznacznik i drogowskaz dla specjalistów zajmujących się tworzeniem i procesem zatwierdzania podręczników szkolnych. Konkluzje zawarte w końcowej części rozdziału mogą

zostać wykorzystane w celu zwiększania świadomości uczniów odnośnie wyżej wspomnianych aspektów współczesnego świata i zachodzących w nim przemian.

Druga sekcja tematyczna – *Creating Citizenship through School Textbooks* odnosi się do kształtowania się poczucia obywatelstwa za pomocą podręczników szkolnych, a w jej skład wchodzi trzy rozdziały. Pierwszy z nich, wspólnego autorstwa Isidory Sáez-Rosenkranz oraz Moniki Popow, podejmuje analizę porównawczą dyskursywnych konstrukcji obywatelstwa w chilijskich i polskich podręcznikach historii. Autorki skupiły się w nim na konkretnym momencie historycznym, jakim było przejście od reżimu totalitarnego do demokracji, przy czym przeanalizowały ważną rolę instytucji państwowych w nauczaniu historii współczesnej. Godny uznania i zaznaczenia jest nieoczywisty wybór państw wziętych do analizy, pomimo iż Chile i Polska mają zupełnie inne, kulturowe i polityczne uwarunkowania, obydwa te kraje w przeszłości doświadczyły totalitaryzmu, co stanowi punkt wyjścia dla autorek opisujących zagadnienia idei obywatelskiej. W drugim rozdziale, zatytułowanym *Shaping Civic Attitudes in Civic Education Textbooks in Poland: Globalization Processes and Fragmentation of Reality*, Daria Hejwosz-Gromkowska podjęła się jakościowej analizy podręczników szkolnych z zakresu wiedzy o społeczeństwie na poziomie gimnazjalnym. Autorka podejmuje niezwykle ważną, z perspektywy funkcjonowania współczesnych państw europejskich, tematykę kreowania aktywności społecznej młodych osób i bada, w jaki sposób szkoła – jako miejsce socjalizacji, a co za tym idzie – kształtowania odpowiedzialnych obywateli oraz dostępne materiały edukacyjne pozwalają na spełnienie tego celu. Poprzez wnikliwą, a także przemyślaną i konstruktywną analizę wyciągnęła kilka ogólnych, aczkolwiek ważnych z perspektywy edukatorów wniosków dotyczących szkolnego wymiaru edukacji obywatelskiej. Ostatni w tej sekcji tematycznej rozdział, autorstwa Celiny Czech-Włodarczyk, *Neoliberalism and Citizenship Education: Critical Discourse Analysis of Citizenship Education Textbooks in Public Secondary Education in Canada (Ontario) and Poland*, podejmuje tematykę edukacji obywatelskiej w dwóch wybranych państwach – Kanadzie oraz Polsce. Autorka wskazuje na związek i powiązania między ideologią neoliberalną oraz jej ekonomicznymi priorytetami, postępującymi procesami globalizacyjnymi i działalnością instytucji międzynarodowych, a ich odzwierciedleniem w podręcznikach szkolnych, które traktują o edukacji obywatelskiej.

Trzecia sekcja, nazwana *The Complexity of Gender Through the Lens of School Textbooks*, skupia się na prezentacji wielowymiarowości przedstawiania płci w podręcznikach szkolnych. W jej skład treściowy wchodzi dwa rozdziały. Pierwszy, napisany wspólnie przez trzy autorki – Iwonę Chmurę-Rutkowską, Edytę Głowacką-Sobiech oraz Izabelę Skórzyńską, zatytułowany został *“Deleted-Repeated” or Textbook Strategies for Telling the History of Women’s Emancipation in the Time of Educational Change in Poland*. W jego ramach autorki opisały i prześledziły, w jaki sposób reformy dotyczące struktury systemu edukacji i zmiany w programie nauczania przełożyły się na zawartość merytoryczną i narrację zawartą w podręcznikach szkolnych, a konkretnie – zawierających treści odnoszące się do emancypacji kobiet z przełomu XIX i XX wieku. Drugi rozdział, napisany przez Thursicę Kivinthan Levi, zatytułowany *Mothers and Soldiers: Gendered Citi-*

zenship Education in Post-War Sri Lankan Textbooks, na warsztat wziął podręczniki szkolne ze Sri Lanki oraz w jaki sposób, poprzez stereotypowe przedstawianie ról społecznych kobiet i mężczyzn, przyczyniają się do pogłębiania występujących nierówności płciowych i wykluczania grup mniejszościowych. Obydwie prace na temat wizerunku kobiet – przeszłego oraz współczesnego – są niezwykle interesujące, ale przede wszystkim – i co najważniejsze, wspomnienia – dają rzetelne fundamenty, które są potrzebne do zrozumienia i zweryfikowania wiedzy własnej na temat miejsca kobiet w dyskursie historycznym i społecznym.

Ostatnia sekcja tematyczna – *Religion and Culture in School Textbooks* skupia się na zagadnieniu krzyżowania się religii oraz kultury. W skład treściowy wchodzi cztery odmienne rozdziały. Pierwszy, napisany przez Alexandra W. Wisemana, *Contrasting Images of Islam and Arab Societies in Western Secondary Textbooks*, analizuje treści oraz obrazy religijności, które przedstawiane są we współczesnych, zachodnich podręcznikach szkolnych. Autor skupia się konkretnie na tej zawartości, która nawiązuje i opisuje religię islamu oraz kulturę arabską. Za pomocą krytycznej i porównawczej analizy zestawil jej dwa sprzeczne oblicza. Z jednej strony, średniowiecznego islamu, który przedstawiany jest jako bardzo ważny dla rozwoju cywilizacji, a z drugiej – współczesną reprezentację, która zdominowana jest przez przemoc i konflikty. Tekst napisany przez Alexandra W. Wisemana wyróżnia się spośród innych publikacji zajmujących się tą tematyką, bowiem autor dodatkowo podjął wysiłek ukazania, jak poszczególne perspektywy państwa – polityczne, socjalne i kulturowe – wpływają na reprodukcję i obrazowanie opisywanej problematyki. W drugim rozdziale, *Portrayal of Religion Against the Backdrop of Progress and Modernity in the US and Canadian Social Science Textbooks from 1850 to 2010*, napisanym przez dwóch autorów – Seungaha S. Lee oraz Jeremy’ego Jiméneza, również przeanalizowano obraz religijności w podręcznikach szkolnych, ale w tym przypadku obrano dyskurs dotyczący religii chrześcijańskiej. Godny uznania jest fakt, jak długą historyczną perspektywę obrali autorzy, bowiem przeanalizowali dane z aż 527 podręczników szkolnych wykorzystywanych od 1850 do 2010 roku, z dwóch sąsiadujących państw – Stanów Zjednoczonych oraz Kanady. Analiza ta pozwoliła na zbadanie przeszłego i obecnego stanu narracji oraz jak zmieniała się ona na przestrzeni wieków. Trzeci rozdział, zatytułowany *Religiously Framed Nation-Talk in Polish History Textbooks: John Paul II. and St. Jadwiga as National Heroes*, napisany przez Dobrochnę Hildebrandt-Wypych, na warsztat wziął zbadanie, a tym samym poddanie krytycznej analizie dwóch bohaterów narodowych pojawiających się w polskich podręcznikach szkolnych – Jana Pawła II oraz Świętą Jadwigę. Na duże uznanie zasługuje umieszczenie narracji o bohaterstwie narodowym w szerszym aspekcie budowania reprezentacji narodu polskiego oraz wzbudzania emocjonalnej identyfikacji z pojęciem polskości wśród uczniów. Czwarty, a zarazem ostatni w tej sekcji tematycznej, rozdział, napisany przez Agnieszkę Cybal-Michalską, *Education, Literature, and Social Phenomena in the Age of Globalization*, wysuwa tezę, iż każde pokolenie pozostawia po sobie ślad w postaci dzieł literackich, a zatem literatura danej epoki stanowi obiektywizację zachowań i doświadczeń społecznych. Wszystkie wspomniane rozdziały są z pewnością godne polecenia, chociażby ze względu na rzetelne

opracowanie wybranych problemów znajdujących się na skrzyżowaniu kultury i religii. Każdy autor dokonał także rzetelnego przeglądu – w zależności od wybranego tematu – podręczników szkolnych, postaci historycznych, czy teorii.

Podsumowując, *Comparative Perspectives on School Textbooks. Analyzing Shifting Discourses on Nationhood, Citizenship, Gender, and Religion* jest wysoce wartościową, teoretycznie oraz metodologicznie poprawną publikacją. Pierwszorzędną kwestię, pojawiającą się u wszystkich autorów bez wyjątku, stanowi niewątpliwie trafnie dobrana oraz umiejętnie wykorzystana dostępna literatura przedmiotu. Praca oferuje ogromny wybór tekstów wykorzystujących przede wszystkim metodę jakościową, polegającą na analizie podręczników szkolnych i programów nauczania. Pozwala to na ujrzenie szerszego kontekstu dotyczącego różnic pomiędzy systemami edukacyjnymi w wybranych i opisanych przez autorów państwach. Zbiór tekstów oferuje kompleksowe, a zarazem wielokulturowe porównanie politycznych uwarunkowań nauczania edukacji obywatelskiej, historii i innych przedmiotów społecznych na całym świecie. Tym samym, ukazuje, jak wewnętrzna polityka edukacyjna wpływa na produkcję przekazywanych wartości i poszczególnych norm społecznych. Prowadzona narracja w konkretnych rozdziałach jest bardzo szczegółowa, zawiera wyczerpujące opisy rekonstrukcji tożsamości współczesnej młodzieży, dyskursy oraz krytyczne analizy, co zmusza Czytelnika do pogłębionej refleksji. Problemy podejmowane w opracowaniu przedstawiono, dzięki odpowiedniemu doborowi autorów, w sposób interdyscyplinarny, co zasługuje na szczególne wyróżnienie. Książka niewątpliwie stanowi ważny wkład do rozwoju współczesnych nauk, zajmujących się szeroko pojętą edukacją, edukacją obywatelską, historią, religią oraz kulturą.

Marta Stawska

ORCID 0000-0002-2299-171X